

„Húsz év” – kettétörve Somló Bódog színeváltozása

Szabó Miklós

egyetemi tanár, Miskolci Egyetem

e-mail: jogszami@uni-miskolc.hu

Összefoglalás. E tanulmány a magyar jogbölcseleti hagyomány legelismerőbb alakjának, Somló Bódognak a pályafutását veszi górcső alá, elsősorban naplójegyzeteire támaszkodva. Azt a feltételezést fogalmazza meg, hogy az a szokásos felfogással szemben, amely Somló munkásságát az 1910-es esztendő körül megforduló, egymással szöges ellentétben álló két szakaszra osztja, az valójában három pályaszakaszra bomlik. Az 1918 ősszén induló és a *Prima Philosophia* kéziratában kulmináló harmadik periódus jelenti a legnagyobb törést egész munkásságához képest, s részben ennek kudarca is magyarázhatja élete tragikus végét.

Kulcsszavak: jogfilozófia, Somló Bódog, Prima Philosophia

Abstract. “Twenty years” – broken apart: Transfiguration of Felix Somló

This study scrutinizes the career of Felix Somló, the most respectful representative of Hungarian legal philosophy, taking his journal-entries as sources. The study claims that while regular approach holds that Somló's career may be divided into two periods by 1910, which periods are in direct opposition with each other, in reality his career consists of three parts. The third period which culminates in the manuscript of *Prima Philosophia* proves to show the biggest break within all of his work, and the failure of his manuscript's conception is partly responsible for the tragic end of his life.

Keywords: philosophy of law, Felix Somló, Prima Philosophia

Tanszéki közösségünk leróttá már tiszteletét a modern magyar jogbölcseleti gondolkodást megalapozó és kibontakoztató elődeink előtt – részben rehabilitálva őket a méltatlan és igaztalan vádak alól, részben mérlegre téve és felvállalva a hagyatékukat.¹ A terjedelem és a műfaj korlátai okán ez az áttekintés szükségképpen elnagyolt maradt. Egy teljes, háromnegyed századnyi korszak összefogó értékelésébe csak a legjelentősebb szerzők, a legjelentősebb műveik, a legjelentősebb tételeik férnek bele. Filmes nyelven szólva olyan nagyított kép ez, amelyben a részletek elvesznek. A kép nem lesz hamis, de megtévesztő;

1 Loss et alii 1995.

amit mutat, lehet ugyan igaz, de az igazsága részleges. A teljes igazság helyébe lépő, leegyszerűsített igazság: közhely. Ha pedig a közhelyek sugallta kétes képet meg kívánjuk tisztítani, premier plánra kell váltani, hogy, közel kerülve tárgyunkhoz, az áttekintő képből kibontakozzanak a részletek is. A következőkben erre teszünk részleges kísérletet. Részlegesen, kétszeresen is: egyrészt mert csak egyetlen képet fogunk objektívünk látószögébe: Somló Bódog korszakváltását; másrészt mert ehhez is csak egyetlen forrásra támaszkodunk: Somló naplójára.² E napló töredékes és hézagos; viszonylag összefüggő bejegyzések (magyar és német nyelven) a háborús és viharos években: 1914 nyara és 1919 tavasza között keletkeztek. Inkább feltevéseinket, mint következtetéseinket elsősorban ezekre támaszkodva kívánjuk felvázolni.

1. A közhely

A Somló Bódog halálakor az utóda és szellemi hagyatékának kijelölt gondozója, Moór Gyula által megrajzolt pályáívr már megadta a megtett út kezdő- és végpontját – és, szembeállítva azokat, útjára indította a „két pályaszakasz” tételét.³ Ezt megerősítette a *Prima Philosophia* posztumusz kiadásához fűzött előszavában: „Somló Bódognak az 1896-tól 1920-ig terjedő 24 évnyi irodalmi munkásságán belül két nagy szakasz különböztethető meg. Mindkét pályaszakasz, az átmenetet leszámítva, hozzávetőlegesen egy évtizedet ölel át a munkásságából. Az első periódusban Somló Herbert Spencer hatása alatt állt, s tudományos érdeklődése elsősorban szociológiai kérdésekre irányult. A második szakaszban a kanti filozófia alapjaira helyezkedett és tudományos érdeklődése a jog alapfogalmai, valamint egyre növekvő mértékben a filozófiai problémák körül forgott.”⁴ Korszakhatárként az 1910-es esztendőt szokás megjelölni, amikor *A jog értékmérői* németül és magyarul megjelent;⁵ az „átmenet” éveit 1907 és 1910 közé teszik. Az eltávolodás ifjúkori eszméitől és a csatlakozás a neokantiánus eszmekörhöz valójában több lépésben, fokozatosan ment végbe.⁶

Ehhez a korszakoláshoz kétfajta viszonyulás alakult ki. Az egyik – megőrizve Moór Gyula eredeti megközelítését – a két korszakot egymást kölcsönösen kizáró,

2 *Somló Bódog naplójegyzetei* (a továbbiakban: SBN) I–IV. köt. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Quart. Hung. 3038. (I. köt.: Jogbölcséleti jegyzetek és kivonatok (1896–1897); naplójegyzetek (1898); II. köt.: Az 1898-as napló [I. köt. ff. 39–61.] fogalmazványa; III. köt.: Napló (1914. július 24. – 1917. november 13.); IV. köt.: Napló (1914. július 26. – 1914. július 23. és 1918. január 2. – 1919. április. 15.)

3 Moór 1921.

4 Julius Moór: „Vorwort des Herausgebers.” In: Somló 1926. 4. Durva kritikával illetve, de ugyanezt a filozófiai „átállítódást” kanonizálta aztán Szabó Imre is a szocializmus évtizedei számára: Szabó 1955. 242–243.

5 Somló 1909–1910.

6 Ehhez lásd pl. Szabó 2015. 465–466.

poláris ellentétben álló periódusként fogja föl, amelyhez különböző értelmező magyarázatokat fűz. A széles körben elfogadott nézetből következően, mely szerint Somló munkássága a „tudomány és politika” közötti feszültségből táplálkozó erőterben formálódott, a korszakváltás magyarázatát is vagy Somló tudományos fejlődéséből, vagy a politika változásaiból származtatják. Az első magyarázatot adja mindenekelőtt maga Moór: a tudományos érés folyamata során a korban nagy hatású evolucionizmus–szociáldarwinizmus, a kor problémáira élesen reflektáló történelmi materializmus és a Pikler-féle természettudományi tudományoszmény hatása alól fokozatosan megszabadulva és érdeklődésében egyre önállóbbá és elmélyültebbé válva jutott el Somló a kanti és neokantiánus filozófiáig.⁷ Ez egyben a ténytudományoktól az értéktudományok felé történő elmozdulás, „átállás” lett. A második magyarázat nem Somló tudományos, hanem politikai felfogásának eltolódását érzékeli a korszakváltás mögött. Ez a marxizmussal is kokettáló polgári radikalizmustól a távolságtartó konzervativizmus felé fordulásban nyilvánult meg, amit szimbolikusan is megjelenít a parlamenti botrány egyfelől, s a Területvédő Ligára hagyományozott vagyon másfelől. Somló meggyőződésbeli változása magyarázható egyszerűen életkori okokkal: az ifjonti hév elültével; vagy a környezet változásával: a radikális, nyugatos, Ady nevétől hangos Nagyváradról az arisztokratikus, konzervatív királyvárosba, Kolozsvárra költözéssel;⁸ de leginkább a tudományos kiteljesedését zavaró, akadályozó politikai turbulenciákat magáról lerázó tudós gesztusával.

A korszakoláshoz való másik viszony vitatja az elkülönülés élességét, a figyelmet nem az út végpontjaira, hanem magára az útra irányítva egységben – bár nem statikus, hanem dinamikus egységben – látja és láttatja Somló munkásságát.⁹ Kétségtelenül emellett szól a személyiség integritásából fakadó összetartó erő működése is, amire még teszünk utalásokat a következőkben.

Végül az eredeti korszakolásnak is van alternatívája: ti. a kettő helyett három szakasz elkülönítése. Erre tesz javaslatot Szegő Katalin, amikor a társadalomtudományi (szociológiai) és társadalomkritikai dominanciájú első, valamint az 1910-től kezdődő újkantiánus értékfilozófiai korszak mellett külön, 1919-ben induló utolsó pályaszakaszként értelmezi a *Prima Philosophia* kéziratában tárgyasuló ismeretelméleti, logikai és kritikai megalapozottságú „transzcendentális normatizmus”-t. „Ezt a második fordulatot akkor is észre kell vennünk – mondja –, ha nem olyan látványos, mint az első, ugyanis csak így érthetjük meg, hogy a somlói életműben a kantiánizmus két különböző változata érvényesült: a badeni típusú neokantiánizmus (ehhez számítom Kelsen jogfilozófiáját is), valamint a

7 Mint „rákészülést” az *Alaptanra* lásd pl. Nagy 1981. 770.

8 Így Szegvári é. n. 45.

9 Vö. Zódi Zsolt: *Erény és tudomány. Somló Bódog állam- és jogbölcseleti munkássága*. In: Loss et alii 1995. 63–141.

kantiánus indíttatású ismeretkritika, amely inkább a fenomenológiával rokon.”¹⁰ Ugyancsak három szakaszt lát Funke és Sólyom, ők azonban a harmadik (ugyan-csak a *Prima Philosophiában* megtestesülő) periódust a neokantiánustól elkülönülő, önálló, bár beteljesületlenül maradt kísérletként értékelik egy normatív etikai fordulat végrehajtására.¹¹

2. A habitus

Semmi kétség: Somló Bódog viselkedését a tudomány iránti elkötelezettség gyermekkorától benne élő eszméje magyarázza legjobban. „Úgy érzem, Archimedes tudnék lenni, aki nem engedi circulusait turkálni” – jegyzi be naplójába egy hónappal a háború kitörése után.¹² Szürakuszai Arkhimédészhez hasonlóan az ő „köreit” is katonák zavarták meg, s ez a találkozás is halállal végződött. Három hónapra rá idézett fel egy hasonló történetet (amelynek hitelessége a mi szempontunkból nem bír jelentőséggel): „Irigylem Hegelt, akiről Pauler [Ákos] elbeszéli, hogy amikor befejezte 1815-ben a *Phenomenologie d[es] Geistest*, éppen a nyomdába akarta vinni, francia katonákba botlik, akik elkapják – annyira nem tudott a jénai csatáról, – ő a háború nagy idealizálója, 37 éves korában! Ma azt hiszem, ő is tudna róla.”¹³ (Somló ekkor 41 éves volt.)

Ezen eszmény felől tekintve világosan kirajzolódik a Somlót konzekvensen mozgó két erő: keresi a tudomány művelésének lehetőségét ígérő nyugalmat, s menekül a nyugalmat feldúló és a tudós életet ellehetetlenítő (köz- és magánéleti¹⁴) turbulenciák elől. Ez magyarázza a nagyváradi „fiatal óriások” hátrahagyását; a Huszadik Század köréből való kiválást; a kolozsvári szocialisták által felkínált főispáni tisztség visszautasítását 1918 végén; ugyanekkor a pesti jogi karon kínált állás elfogadását a román megszállás alatt álló kolozsvári helyett; s a kétségbeesést, amikor a zavartalan munkálkodás lehetősége Pesten is szertefoszlani látszott 1919-ben, majd 1920-ban.

Összekötő kapocsként ível át Somló munkásságán a tudományosság eszményének követése is. Tudományosságon bizonyosságot ért; azon pedig objektivitást – az igazság és helyesség objektív ismeretét. A kettő összefügg: a társadalomismeret, vagyis a szociológiai tények objektív ismerete vezet el a társadalmi

10 Szegő 1999. 12.

11 Funke – Sólyom 2013. 86–89.

12 SBN 1914. aug. 24.

13 SBN 1914. nov. 29.

14 A magánélet „helyén” kezelésére utal egy év végi leltár (SBN 1914. dec. 31.):

„Az évnek vége. Kiemelkedő események:

Házasságom

Az olaszországi út

Munkáim idei haladása”

cselekvéshez, a beavatkozáshoz, a társadalom helyes átalakításához. Abból, ami van, következik az, aminek lennie kell, amit tenni kell. S fordítva, a helyesség mércéjét az értéktanban keresve is a társadalom számára való, tehát objektív helyességhez jutunk el: „Ha kétes esetekben nem is lesz abszolút mértékünk, amelynek segítségével egy intézmény, egy jogszabály helyességét vagy helytelenségét megállapíthatnók, mégis nagy különbség lesz egy olyan társadalom jogalkotása között, amely ezen elvnek helyességétől át van hatva, amely annak becsületes megvalósítására törekszik, meg egy olyan társadalom között, amelyben mit sem számít a milliók szenvedése, amely »a milliók egyért« elvet vallja, amely a parasztot állatnak nézi, a munkás igényeivel nem törődik.”¹⁵ Ugyanúgy az objektív helyesség érzete kínálja a kritériumot a gondolkodásbeli (logikai) helyesség (az igazság) megítéléséhez, mint a cselekvésbeli helyesség (erkölcsi) mércéjéhez. Mindkettőre igaz: „Az egyéni helyeslés érzelmi ténye egyúttal mindig egy szociális értékelést fejez ki. Az egyéni helyesség érzése csak indexe egy szupraindividuális értékelésnek, amely a feltétlen érvényesség igényével lép fel... Erkölcsös tehát mindaz, ami a cselekvés egy normájának megfelel, amit (a csoporttal egyezően) feltétlenül helyesnek érzek... Nincs más erkölcs, mint valamely pozitív morál!”¹⁶ A tudományosan megalapozott erkölcs és etika, s az így igazolt elvekből mint premissa maiorból levont cselekvési imperatívusz kényszerítő ereje fogja egységbe emberi és tudósi habitusát.

Nem független mindettől az, hogy Somló legolvasottabb szerzője Kant volt, akinek tanulmányozása 1896-tól kezdve végigkísért minden pályaszakaszát. Még hozzá nem is azokat a műveket leljük olvasmányai között, amelyeket az aktuális pályaszakasztól várnánk, hanem pl. pozitivistaként a *Prolegomena*, értéktani neokantiánusként a *Tiszta ész kritikája* vonzza érdeklődését. Kant láthatóan több mint szerző a számára: mindvégig tudományos eszmény és inspirációk forrása. Tőle ered Somló majdani útkeresésének episztemológiai iránya is; az a meggyőződés, hogy a tudományos megismerés vezet el mind a cselekvő változtatás gyakorlatáig, mind az erkölcsi helyesség felismeréséig.

3. A cél

Somló pályájának rekonstruálása és értelmezése lehetséges a maga elé tűzött célok és az általa ténylegesen megtett út felől is. A kettő ugyanis nincs teljes összhangban: a kitűzött céljai nem mindig következnek az addig megtett útjából, s útjának alakulása sem mindig következik a kitűzött céljaiból. Naplójából kiemelt idézetek két sorozatával próbáljuk meg szemléltetni a két vonulatot. Nézzük először a célok formálódását:

15 Somló 1906. 115.

16 Somló 1909–1910. 10–11.

(1) 1914. dec. 30.: „Egy általános szabálytan (nomologia) gondolata, mint minden szabályokkal foglalkozó tudomány közös alapja. Utána kellene nézni a dogmatikus theológiában, hogy mennyi ilyen generalisnomologia foglaltatik benne. Azt hiszem, az etikát is nem egy ponton szabatosítaná. Ha megállapítást nyer, hogy mi van adva már egy ilyen általános normatanban, világosságot adna, hogy mi az, ami az illető normafaj specifikuma, mi az ethicum, a iuristicum, a theologicum.–”

A nomológia tervéhez köthetjük a *Juristische Grundlehre* első fejezetét („A normák fogalma és fajtái”) – azonban ezt Somló maga sem tekintette a terv megvalósításának, legfeljebb adaléknak: „egy összehasonlító nomológia, amely a különböző fajta normák szerkezetének különbözőségét rendszeresen bemutatná, mindmáig hiányzik”.¹⁷

(2) 1915. jan. 15.: „Egy ethika kontúrjai tűnnek fel.”

(3) 1916. okt. 7.: „A *Juristische Grundlehre* lezárva. Előtanulmányok kezdete egy Etikához. Valójában csak az eddigi tanulmányok folytatása. [...] Új technika az új műhöz. Kevesebb, talán semmi közvetlen polémia, inkább egyetlen lendülettel.”

(4) 1916. okt. 17.: „Egy évekre szóló munkaterv bontakozik ki előttem és egyre hosszabbnak látszik, minél több lépést teszek előre.”

Céljait tekintve Somló láthatóan a kanti terv szerint halad előre. „Semmi kéttség, minden megismerésünk a tapasztalattal kezdődik”¹⁸ – magyarázza Kant Somló szociológiai pályakezdését. Ezt követi a tapasztalati adatok értelmezéséhez szükséges fogalmi eszközök kimunkálása a tiszta ész által (alaptan), s a tárgyát, a cselekvés törvényét létrehozó-alakító gyakorlati ész működésének felfejtése (erkölctan). Ez egy egész munkásság terve: a kanti filozófia alapján kidolgozandó jogfilozófia. Megvan az alaptan, jöhet az értéktan/erkölctan.

(5) 1916. dec.: 14. „Zurück zu Kant.”

Első megközelítésben e bejegyzés a Kant újrafelfedezésének Otto von Liebmann által 1865-ben meghirdetett neokantiánus jelszavát („*Zurück zu Kant!*”) ismétli meg és viszi tovább, jó neokantiánusként. Ez azonban megtévesztő. Ismeretes, hogy a jelszót Wilhelm Windelband már 1883-ban kiegészítette, s ezzel módosította: „Kantot megérteni annyit jelent, mint meghaladni őt”.¹⁹ Somló azonban

17 Somló 1917. 215.

18 Kant 1995. 51.

19 Windelband 1924. iv.

nem meghaladni, hanem megvalósítani akarta a kanti programot – vagyis: nem a neokantiánusokkal, hanem a neokantiánusoktól is vissza Kanthoz!²⁰

- (6) 1917. jan. 12.: „Egy kritikai kommentár terve Kant Etikájához – mint a »Morálfilozófia« mellékterméke.”
- (7) 1917. nov. 10. „Elkezdem a felgyűlt jegyzeteim átnézését.”
- (8) 1917. nov. 20. „Elkezdem az Erkölcs elmélete első fejezetét: Filozófiai bevezetés.”
- (9) 1918. jan. 12.: „Újra felveszem az Erkölcs elmélete szálait.”

Folytatódó előkészületek az eredeti terv megvalósítására. Ami valóban elkészült: a tervezett Erkölcsstan első fejezete a kiadókkal való tárgyaláshoz. A *Prima Philosophia* azonban nem e terv terméke.

- (10) 1918. okt. 4.: „Elkezdem a filozófiai eredményeim egybefüggő átiratát e címmel: *Prima Philosophia oder die Lehre vom Unbedingten als eine philosophische Grundwissenschaft*.”
- (11) 1919. jan. 10.: [A Jogászegylet felajánlott alelnöki tisztségének visszautasítása] „az egyetlen mérce: a filozófiai tanulmányok előre- vagy hátramosztása.”
- (12) 1919. febr. 15.: „A gépezet végre működésbe lendül: délelőtt barkácsolgás az Első filozófián.”

Ez már a kitörési kísérlet a jogfilozófia keretei közül, s áttörési kísérlet a „feltétlen” (*das Unbedingte*) birodalmába.

4. Az út

Az utat nemcsak a cél határozza meg, hanem a körülmények és lehetőségek is. Somló, habitusának megfelelően, jó kantianusként, ragaszkodik autonómiájához, ahhoz, hogy maga szabjon törvényt magának, s a végsőkéig ragaszkodjon e törvényhez. S ha ezzel szembemennek a háború tényei – annál rosszabb a tényeknek:

- (1) 1914. aug. 24.: „Visszatérek a jogfilozófiához. [...] Énnekem ez a hivatásom ebben a felfordult Európában. Csinálja ki-ki a magáét.”
- (2) 1914. aug. 25. – szept. 1.: „Jogfilozófiámban pedig a szubjektív jog fogalmát boncolgatom csendesesen, miközben az objektív jogok érvényességének határait most tologatják el.”

²⁰ Erre utal a neokantiánus kortársai műveire tett – igencsak kritikai – megjegyzéseinek sora; pl. Gustav Radbruch *Grundzüge der Rechtsphilosophie* című műve olvastán: „Ez csak abortusa az anyának, aki Messiást akart szülni.” (SBN 1914. nov. 8.)

(3) 1914. dec. 25.: „Este előadom életprogramomat 59 éves korom utáni időkre. Nyugdíjba megyek s megírom a jogfilozófia történetét rendszerem szempontjából.”

Az eredeti életprogram – a jog ténytanának, alaptanának s értéktanának egységes filozófiai rendszerré való kiépítése – továbbra is követendő célnak látszik lenni, egészen 1918 októberéig, a *Prima Philosophia* leírásának megkezdéséig. Talán a megírás lehetetlenségének, sőt sikertelenségének ténye tette világossá az eredeti célok tarthatatlanságát. A Somló járta út azonban már 1916 októberétől távolodni kezdett a céljai felé vezető iránytól:

(4) 1916. okt. 14.: „A tiszta és a gyakorlati ész viszonyáról szóló régi gondolataim új támaszokra lelnek és előtűnnek egy új filozófia kontúrjai.”

(5) 1916. okt. 17.: „A filozófia egész széles földje úgy tárul fel előttem, mint amelyben lépcsőről lépésre a kanti gondolatok magaslatait mászom meg.”

(6) 1916. nov. 8.: „A jogászat számára visszavonhatatlanul elvesztem. Egy csatorna után itt az Óceán.”

(7) 1917. márc. 4–15.: „Influenza. – Filozófiai Program:

I. Pozitív:	1. A gondolkodás metafizikája
	2. Logika
	3. Morálfilozófia
II. Kritikai:	4. A vallás elmélete
	5. Lehetséges egy történelemfilozófia?
	6. A „filozófiai” esztétikáról
	7. A „természetfilozófiáról”

A *Prima Philosophia* inkább látszik ezen új, átfogó (s immár nem jog-) filozófiai rendszer kimunkálása felé tett első, mintsem az eredeti jogfilozófiai rendszer kiépítésének utolsó lépése lenni. A tér megnyílásának szellemi élménye érhető itt tetten, s még nem látszik, hogy szárnyalás vagy zuhanás lesz-e a mozgás e térben.

(8) 1918. okt. 16.: „Építési telek a Csopaki utca 8. alatt²¹ 33 000 koronáért megvásárolva.”

(9) 1919. febr. 9.: „Ekkor világossá tettem, hogy ilyen körülmények között semmilyen munkában nem tudok részt venni és azt tervezem, hogy hosszabb ideig a megtartandó Kari Tanácsokról távol maradok, visszatérek a filozófiához, örvendezve, hogy a végeláthatatlan ülésezésnek és jegyzőkönyv-gyártásnak vége szakad. Hallom, magatartásom kormányzati körökben nem kis haragot váltott ki.”

(10) 1919. febr. 10.: „Így, hogy ismét a szeretett és megszokott elfoglaltsága-

21 Közel a Pasaréti úthoz, ahol Budapestre kerülése után Somló átmenetileg Jászi Oszkárnál lakott.

imban merülök el, újra otthonosan és jól érzem magam. [...] – ez a világ a leggonoszabb ellenségem és már egyetlen fuvallata is méreg. Esküdt ellensége minden koncentrációnak és minden elmélyülésnek.”

(11) 1919. ápr. 12.: Költözés az új lakásba

A Történelem visszavág. A háború viharaival szemben is sikerre vitt munkálkodást, a kényszerű áttelepülés után is kialakított munkafeltételeket újabb, forradalmi-polgárháborús viharok fenyegetik. Közeledik az idő, amikor minden viszszavonulási út lezáródik – vagy úgy látszik –, s megszűnik az elmélkedő szellem minden menedéke. De még mindig: „A legjobbat remélem. A filozófia művelése iránti igény olyan mélyen bennem ül gyermekkorom óta, hogy minden akadályt legyűrök és mihelyt csak kicsit nyugodtabb napok jönnek, újból előteremtem a szükséges szabadidőt.”²²

(12) 1919. ápr. 15.: A jogi kar felszámolva. A helyén gyakorlati átképző kurzusok lesznek kész jogászok számára. Újakat nem fognak képezni. Őszre egy társadalomtudományi osztályt terveznek az Egyetemre.

A napló utolsó sorai – az út vége. A bajok Somló kinevezése (1918. december 3.) után egy héttel kezdődtek. Lovászy Márton kultuszminiszter hét új tanszék szervezését követelte „»a kétségtelenül kialakulóban levő új világ« megváltozott szükségleteinek megfelelően [és] az új szociális szellem befogadása végett”.²³ Az ezt követően „tervezett reform alap gondolata az volt, hogy a kart jog-, állam- és társadalomtudományi karrá alakítsák át és szakképző-intézetté süllyesszék le...”²⁴ A tanácsköztársasági kormány intézkedésére „április 7-én (76.512/1919) a karon az összes előadásokat, alapvizsgákat és szigorlatokat előbb ideiglenesen, utóbb végképpen megszüntették, mivel »az új szociális társadalomban« a jogi képzést feleslegesnek tartották. Az ifjúságot azzal a kétesértékű ígérettel kárpótolták, hogy intézkedni fognak arról, hogy őket hasznavehető produktív munkaerőkké képezzék ki.”²⁵

5. A hipotézis

Somló Bódog pályáivének konszenzuális értékelése szerint az két (pozitivist és neokantiánus) szakaszra bomlik, melyek közötti antagonisztikus ellentétben szinte „két Somló” (Nagy Endre) mutatkozik meg. Kisebbségi véleményként a *Prima Philosophiá*val megkezdődik (de torzó marad) egy harmadik pályaszakasz

22 SBN 1918. dec. 31.

23 Eckhart 1936. 647.

24 Uo. 648.

25 Uo. 650.

is, amely „nem olyan látványos” (Szegő Katalin), vagy csak „ismételt odafordulás” az érték-problémához (Funke–Sólyom). Feltevésünk (vagy inkább csak: felvetésünk) szerint itt jóval többről van szó. Míg az első kettő valóban pálya-szakasz – vagyis egyazon pályának egymástól elkülöníthető, mégis egymásra épülő, sőt egymásból következő periódusa –, addig a harmadik „pálya-szakadás”: a pálya megtörése s egy új pályának való nekiveselkedés, amelyet már nem engedtetett meg befutni. A váltásnak/változásnak ezt a radikális voltát hivatott kifejezni a „színeváltozás” szó a címben – olyan életélmény, „megvilágosodás”, amely minden addigi törekvést átértékel, s amely gyökeres fordulatot eredményez a világlátásban. A tudomány életre-halálra elkötelezettjeként Somlónál ez az élmény szellemi élmény, szellemi megvilágosodás lehetett, s a gyökeres fordulat a tudományos útkeresésében állhatott be. 1916 novemberében megfogalmazott felismerésének megfelelően elhagyta a jogfilozófia addig járt útját („*Für Juristerei bin ich unwiderruflich verloren*”), s átlépett egy új világba („*Nach einer Kanalfahrt der Ozean*”).

Jogfilozófiai munkásságának összekötő kapcsolai: a jogtudomány tudományosságának és a jogászat helyességének keresése.²⁶ Kézenfekvő, ha a szigorú tudományosság kritériumait (mint Kelsen) a pozitívizmusban véli megtalálni és – levetkőzve a naturalizmust, evolucionizmust és utilitarizmust – megőrizni a logikai pozitívizmussal kokettáló etikai kísérletében is. Kézenfekvő az is, ha a helyesség érték-követelményét már a kezdetektől érvényesíti a pozitív joggal szemben is, legfeljebb annak forrását a tényleges hasznosság helyett utóbb az értékek birodalmában, majd a helyesség érzésében véli megtalálni. S végül kézenfekvő, ha a tudományosság és a helyesség egységét teoretikusan Kant munkásságában, a tiszta ész és a gyakorlati ész közös nevezőre hozásában, praktikusán pedig saját életének vezetésében (és lezárásában) lelte meg. De Kanttól származik a módszer is: az ismeretkritika, amely az ismeretelméleti fordulatba torkollik.

Aki, mint Somló, *Prima Philosophia* névvel illetett vállalkozásba fog, az nagy dolgokra vállalkozik. E név hagyományosan a metafizikát jelöli, amely Aquinói Szt. Tamással szólva: „prima in dignitate, ultima in addiscendo”, azaz: első a rangban, utolsó a megtanulandók között.²⁷ Az „első filozófia” megalapozása Arisztotelészig megy vissza;²⁸ ő azonban erre a „metafizika” kifejezést még nem használta. Ezt „a nevét attól a körülménytől kapta, hogy [rhodoszi] Andronikos gyűjteményében a természettudományi iratok: a *Physika* után, azaz μετάταφυσικά

26 Funke és Sólyom az összekötő kapcsolot és vezérmotívumot az *objektivitásban* találta meg; első korszakát a társadalmi törvények objektivitásával, a másodikat a jogfilozófiai fogalmak objektivitásával, s a harmadikat az ismeretelméleti „feltétlen” objektivitásával jellemezve. Funke–Sólyom 2013. 31–32.

27 Kielbasa 2013. 636.

28 „[V]alamennyi elődünk a *Physikában* említett okokat kereste, s nincs módunk ezeken kívül még más okokat is keresni. [...] De] dadogásnak látszik az »első filozófia« kezdete minden kérdésben, hiszen még új és a kezdet kezdetén álló volt.” Arisztotelész 1992. (1993a) 66.

[„meta tafüszika”] kaptak helyet.”²⁹ Ez az ontológiai filozófia (amely az igazságot a létezéssel magyarázza) a valóság végső elveinek mint okoknak a vizsgálatát végzi el – legvégül Istennel mint végső okkal, mozdulatlan mozgatóval.

Ma elsősorban René Descartes *Elmélkedései* kínálják a metafizika modern megapozását.³⁰ Célul a bizonyosság elérését, „az igazság bizonyos és evidens ismeretét” tűzte maga elé. „El fogok tehát távolítani mindent, amihez akár csak egy csöppnyi kétely is férkőzhet, minthogyha teljességgel meggyőződtem volna hamisságáról. Tovább fogok haladni egészen addig a pontig, ahol valamilyen bizonyosságra bukkanok [...] Semmi másra nem vágyott Arkhimédész, mint egyetlen szilárd és mozdíthatatlan pontra, hogy aztán ott megvetve lábát az egész Földet kimozdíthassa helyéből.”³¹ Az igazság (és hamisság) értékét nem a fogalmak, hanem az ítéletek hordozzák, mégpedig – ahogy azt már a görögök is tartották – legnagyobb bizonyossággal a matematikai és geometriai ítéletek: „azokat az igazságokat, amelyeket az alakzatokról, a számokról, vagy más, az aritmetikához vagy a geometriához vagy általában véve a tiszta vagy elvont matematikához tartozó dolgokról evidens módon fölismertem, a leginkább bizonyosnak tartottam”.³² A bizonyosság itt az elme belátása, a létezésnek a belátása – mégpedig elsősorban saját maga, végső soron Isten létezéséé.

A metafizika tehát a tudás és minden tudományosság első feltételeit vizsgálja. Az alapvető probléma: az igazság, az ész képessége az igazság elérésére. Teljes kibontakozást – mint ismeretelmélet – a Somló által legintenzívebben tanulmányozott Kantnál nyer; mégpedig *A tiszta és kritikájában* (1781) és a *Prolegomában* (1783).³³ A Prolegomena minden leendő metafizikához, amely tudományként léphet majd fel, rögtön a tudományosság kritériumaival kezdi: „Ha a megismerés valamely nemét tudományként kívánjuk előadni, akkor először pontosan meg kell tudnunk határozni azt a megkülönböztető jegyet, amelyben semmi mással nem osztozik, amely tehát e megismerésfajta sajátossága. [...] E sajátosság állhat az objektumnak, a megismerés forrásainak vagy a megismerés módjának [...] különbségében.”³⁴ A metafizikai megismerés forrása nem lehet empirikus,

29 Halasy-Nagy József: „Bevezetés” In: Arisztotelész 1992. 12.

30 Descartes 1994.

31 Descartes 1994. 33.

32 Descartes 1994. (65) 81–82.

33 Kant *A tiszta ész kritikája* első kiadásához fűzött előszavát e megállapítással kezdi: „Különös sors jutott az emberi észnek megismerése egyik válfajában: kérdések ostromolják, melyeket nem tud elhárítani, mert maga az ész természete teszi fel őket, de megválaszolni sem tudja őket, mert az emberi ész minden képességét meghaladják. [...] Ám az ész ezáltal homályba süllyed és ellentmondásokba keveredik, melyek bár arra a következtetésre vezethetik, hogy valahol az alapoknál okvetlenül tévedések lappanganak, azonban e tévedéseket feltárni nem tudja, mert a segítségül hívott elvek, minden lehetséges tapasztalat határán túlhaladván, immár semmiféle tapasztalati próbakövet nem ismernek el. E véget nem érő viták harcterét nevezik *metafizikának*.” Kant 1995. 19.

34 Kant 1999. 19. Vonatkozhat a bizonyosságot a szkepszis módszerével kereső Descartes-hoz való viszonyára Kant megjegyzése: „Csömört érzünk [...] a szkepticizmustól is, amely egyáltalán

csak a priori, a megismerés módja pedig bár lehet analitikus is és szintetikus is, azonban „a tulajdonképpeni metafizikai ítéletek mind szintetikusak”,³⁵ vagyis nem csak magyarázzák (mint az analitikus), hanem gyarapítják, bővítik a meglévő ismeretek körét.³⁶

Itt jön be a matematika. Bár Kant a tiszta matematikai (és geometriai) megismerést megkülönbözteti a tiszta filozófiai megismeréstől (amely a metafizika forrása),³⁷ a matematikai megismerés mégis ugyanúgy a priori (tehát bizonyossági), szintetikus (tehát megismerő) ítéleteket eredményez, mint a metafizikai. Kézenfekvőnek látszik tehát a matematikán keresztül közelíteni a metafizikához – mint tette Kant is a tiszta matematikára és tiszta természettudományra támaszkodva.³⁸ A jogtudomány metafizikai megalapozása azonban Somló szerint Kantnak nem sikerült;³⁹ arra vállalkozott tehát, hogy ezt maga végezze el – Kantra, de *A tiszta ész kritikájára* alapozva.⁴⁰

E törekvéséhez Haar Alfrédot hívta segítségül, akivel korábban is rendszeresen találkozgatott és kirándulgatott, de rendszeres, közös olvasásaik 1917-től vették kezdetüket.⁴¹ Például: „Délután Haar nálam: Abszolút és relatív mozgás (Einstein);⁴² geometria térben és időben! Az idő fogalma a tömeg fogalmára vonatkoztatva. A mechanika befejezése. Az elektromosság mint a mechanika általános előfeltétele (Hilbert) – elektronok.”⁴³ A feldolgozás menetében 1918 januárjában kerül sor Cantor halmazelméletére, májusban Whitehead és Russell: *Principia*

nem ígér semmit, még csak a megengedett tudatlanság nyugalalmát sem, ugyanakkor ösztönözve érezzük magunkat egy olyan megismerés fontosságától, amelyre szükségünk van, egyszersmind azonban hosszú tapasztalat eredményeképpen bizalmatlanságot is táplálunk minden olyan tudással szemben, amelyet birtokolni vélünk, s amely a tiszta ész neve alatt kínálkozik nekünk...” Uo. 31.

35 Kant 1999. 29.

36 A műhöz szolgáló bevezetés, előtanulmány (a prolegomena) később születik, s csak követi a művet (*A tiszta ész kritikáját*) – s ez Kant szerint nem is lehet másként. Egybecseng ezzel, hogy a feltétlen tudásának előfeltételeit Somló is pályája végén veszi sorra; amint Lukács *Prolegomenája* is ontológiájának, de munkásságának is utolsó kötete.

37 Kant 1995. 547. skk.

38 „Abban a szerencsés helyzetben vagyunk [...], hogy bár a metafizikát mint tudományt *valóságosnak* nem tekinthetjük, mégis bizvást állíthatjuk, hogy bizonyos tiszta *a priori* ismeretek, nevezetesen a *tiszta matematika* és a *tiszta természettudomány*, valóságosak és adottak [...] Rendelkezésünkre áll tehát néhány, legalábbis *nem vitatott a priori* szintetikus ismeret, és nem azt kell kérdeznünk: lehetségesek-e ezek (hiszen valóságosak), hanem csak azt: *miként lehetségesek*.” Kant 1999. 32.

39 „Délutánonként Kant *Metaphysische Anfangsgründe von Rechtslehre*. Igen gyenge dolog, néhol a mulatságosságig. Már az ő korában sem lehetett jelentékeny.” SBN 1915. jan. 12. Ismerjük el: Kant jogelmélete valóban nem volt jelentékeny.

40 Valójában már – metafizikai értelemben alaptalanul – a *Juristische Grundlehré*t is úgy kezelte, mint „Prolegomena minden jövőendő jurisprudentia számára”. Somló 1917. 2.

41 Haar Alfréd (1885–1933) a matematika, kémia, fizika és asztronómia Németországban is elismert tudósa, az Akadémia tagja volt.

42 (*Über*) *Absolute und Relative Bewegung* címen August Föppl, valamint Benedict és Immanuel Friedländer írásai jelentek meg a századforduló környékén.

43 SBN 1917. febr. 11.

Mathematica, és természetesen Kant művei. Haartól függetlenül is megjelenik az olvasmánylistán Leibniz, Cohen, Bolzano.

A föld mélyéből előásott mozaikdarabkákat sokféleképpen össze lehet rakni, mondván: *e* kép darabkáit leltük meg. Ilyen kép kirakására teszek itt előterjesztést, azt ajánlva megfontolásra, hogy Somló Bódog naplójegyzeteinek darabkáiból pályaúttjának ez a képe is plauzibilisen megrajzolható. Bár a javaslatot hipotézisnek neveztem, erről csak metaforikus értelemben lehet beszélni. E hipotézis ugyanis intuitív – nem felel meg a tudományos hipotézisekkel szembeni jogos követelményeknek. Valójában a szabatos megfogalmazása kell legyen a legelső feladat – annak szinte bizonyos tudatában is, hogy mint hipotézis igazolása csak igen korlátozottan lehetséges. Pontosabb volna ezért a – matematikában jól bevált – „sejtés” megnevezéssel élni, amely csak egy valószínűségi állítást tesz, annak (esetleges) igazolását azonban másokra hagyja.

A mi állításunk az, hogy Somlót mint tudóst az igazság – maga az igazság – problémája mozgatta; ennek megtalálását tekintette a tudomány s a tudós feladatának. Tárgyára, a jogra irányulva ennek szisztematikus feltárására vállalkozott. Vállalkozásának lépései okszerűen következtek egymásra. Elsőként a tapasztalati, a posteriori ismeretek kerültek sorra – minthogy minden megismerés kezdete a tapasztalat. Ennek felel meg a jogbölcselet mint ténytan azonosítása a (jog)szociológiával. Második lépésként a tényadatok fogalmi hálóba fogása következett: a jogbölcselet mint (analitikai) alaptan kimunkálása. A fogalmi igazság kérdésére következhetett harmadikként az (erkölcsi-gyakorlati) helyesség kérdése: a jogi értéktan. Az előrehaladás lépéseit tekintve a neokantianizmus szerepe esetleges; Kanté nem az. E harmadik lépés során következ(het)ett be az a megcsúszás, amelyre a „színeváltozás” utal. Pontosabban *kicsúszás* az addigi építkezés keretei közül; Somló metaforájával élve: kisiklás a Csatornából az Óceán nyílt vizeire. Ez a megismerés és igazság és tudás kérdése egyáltalán, minden tudás lehetőségének és feltételének kérdése, egyszóval a metafizika. A váltás törésszerű leágazásként következett be az értéktanból az etika felé. Az igazság problémájának végső kérdése ugyanis a helyességi ítéletek igazságának, igazságra való képességének – sőt, esetünkben, feltétlen (abszolút) igazságra való képességének kérdése. Amíg azonban a csatorna világosan kijelöli az utat, amelyet csak be kell járni, az óceánon nincs útjelző tábla – Somlót könnyen magával ragadhatta az elveszettség kétségbeesése.

Útmutatóként csupán addigi olvasottsága adódhatott, s ebből adódóan a kantianus ismeretkritikán alapuló ismeretelmélet. Ez lett a *Prima Philosophia* kísérlete. Olvasmányaiból és utalásaiból azonban felvillanni látszanak az útkeresés más lehetőségei is, amelyekkel azonban Somló nem látszik számot vetni. Így elindulhatott volna pl. a fenomenológia felé Husserl nyomán; áttörhetett volna a neokantianizmusból az analitikus filozófiához (amelyhez Austinra tekintettel az alaptanát sorolják is); továbbhaladhatott volna a neokantianizmus marburgi irányzatától a logikai pozitivizmus (Bécsi Kör) nyomán; fordulhatott volna egy objektív morálfilozófia

lehetősége felé; sőt, utolsó évei olvasmányaival felvértezve kísérletezhetett volna (Spinoza *Etikájának* parafrázálásával) egy „Etika matematikai módon bizonyítva” című dolgozattal is. Tekintve érdeklődési területét, amely a tudományfilozófia/matematika/logika határvidékére is kiterjedt, sajnálatos, hogy nem kapcsolódott be abba az áramlatba, amely jelentős változásokat hozott a 20. századi filozófiába. Arról a televényről van szó, amely a matematika filozófiájából kiindulva és aköré épülve, a logikával összefonódva megteremtette a matematikai logikát, amely elindította a nyelvfilozófiai fordulatot, s amely majd meghatározta a jogfilozófia fejlődési irányait is. A program Leibniz *characteristica universalis*ától indult, melynek realizálását Gottlob Frege kezdte meg s Bertrand Russell teljesítette be. Frege Russellhez küldte Cambridge-be tanulni azt a bécsi születésű Wittgensteint, aki az I. világháborúban a lövészárkokba beásva a *Tractatus Logico-Philosophicus* jegyzeteinek írásával foglalatzkodott, hogy az 1921-ben meg is jelenjen németül. Nagy idők voltak, jelentős szellemi mozgalmakkal, melyek képviselőinek csak némelyike, esetlegesen került be Somló szellemi látókörébe, s különösen nem állt össze egységes képpé. Így eshetett, hogy az irányt Kant metafizikáján orientálódva kereste.

A sejtés mint intuíció nem igazolható, de az alapja, megfogalmazásának indoka megjelölhető. Ilyenként foghatjuk fel először is azt a tényt, hogy – az idézett módon – Somló reflektálta saját fordulatát: tudatában volt annak, hogy megváltozott mozgásának koordináta-rendszere. Ezt vezette fel, kísérte és jelezte olvasmánylistájának a naplójából is megállapítható megváltozása. E dokumentumok, bár nyilvánvalóan véletlenszerűek, esetlegesek és kis pályaszakaszra maradtak fenn, jól jelzik a változásokat, az eltolódást. Irányultságának radikális változására utal a munkálkodásának irányát kijelölő „filozófiai program” összeállítása és egy leendő mű(sorozat) tartalomjegyzékének fő címeiként kezelése.⁴⁴ Tartalmilag jelentős változásra utal a feltétlen igazság alapproblémává válása, s az annak elérését szolgálni képes ismeretelmélet kimunkálásának lehetősége felé fordulás. Ennek következménye a *Juristische Grundlehre* fókuszát képező fogalmak helyett az igazságértéket hordozni képes (episztémikus és etikai) ítéletek ismeretelméleti alapegységgé válása.

6. A végjáték

És hát a legnyomósabb megfontolás a hipotézis mellett: a politikai és tudományos összeomlás; vagy visszatérve a „színeváltozásként” megjelölt életélmény Somló által használt metaforájához: az Óceánra kifutott csónak „hajótörése”. Minthogy

44 Filozófiai programként értékelhetjük a *Gedanken zu einer ersten Philosophie* II. Függelékéként közzétett tartalomjegyzék-tervezetet is. Nehéz egybevetnünk az 1917. március 4–15-i naplóbejegyzés programjával, de annak első „Pozitív” részének fejezetcímei (1. A gondolkodás metafizikája; 2. Logika; 3. Morálfilozófia) tartalmilag nagyjából megfeleltethetők a Függelék fejezetcímei (A. Első filozófia; B. Etika) 1–22k., illetve 23–43. alcímeiben részletezett vázlatnak.

az *Erste Philosophie* elkészült részeit Somló maga nem, csak tanítványa, Moór adta ki, Somló nem szembesülhetett a visszhangtalansággal, amely gondolatainak közzétételét kísérte. Külön, elmélyült elemzést igényelne e kudarc lehetséges okainak felfejtése. Ha erre most nem is tehetünk kísérletet, annyit bizvást feltételezhetünk a nagyfokú érzékenységet és rezonabilitást mutató Somlóról, hogy meg tudta ítélni – legalább becsülni – formálódó műve sikerültségét.⁴⁵ Annál is inkább, minthogy a gondolatait kiadó Moór Gyula szerint az 1918. október 4-én elkezdett, majd 1919 februárjában kiegészített jegyzeteinek feldolgozásával a mű „nagyreszt készen is volt”.⁴⁶

Anélkül is, hogy belebocsátkoznánk a *Prima Philosophia* elemzésébe, megállapíthatjuk, hogy az Somló korábbi munkásságához képest sem tartalmaz originálisan új tételeket. Valójában az 1910-es évek elején megalapozott értéktanában felmerült megfontolásokat – ideértve a „feltétlen helyesség” gondolatát is⁴⁷ – transzponálta az ismeretelmélet síkjára. A maga elé tűzött feladatot – egy átfogó jogi értéktant egy új etikára, az etikát pedig egy új ismeretelméletre kell alapozni (ez lenne a *Prima Philosophia*) – valójában nem végezte el. Már 1911-ben arra következett, hogy feltétlen (itt az ‘abszolút’ jelzőt preferálja) érték csak egy van, mégpedig az igazságérték,⁴⁸ s az erkölcsi érték az igazságértéknek van alárendelve: „az erkölcsi érték »helyessége« az igazságérték segítségével való abszolút megállapítást kíván”.⁴⁹ Ebben már benne rejlik a logika és az ismeretelmélet szupremáciája. Ami az értékproblémára való visszatéréshez képest módosul: hogy Bolzano (és Russell és Haar) hatására a feltétlenség lokalizálása az igazság értékéről átkerül az igazságértéket (logikailag) hordozni képes ítéletekre – mind a lét-, mind a legyen-ítéletekre –, és abszolút érvényesség-igényként kerül meghatározásra.

Úgy véljük, sem egy etikát is megalapozni alkalmas episztemológiai metafizika⁵⁰ (tervezett alcíme szerint: „A feltétlen tana mint a filozófia alaptudománya”) kudarca nem tette volna értelmetlenné az életet Somló számára, ha fennmarad az

45 Élesebben fogalmazva, hogy nem áll-e rá is, amit Radbruchról mondott: „Ez csak abortusa az anyának, aki Messiást akart szülni”.

46 Julius Moór: „Vorwort des Herausgebers.” In Somló 1926. 15. „Az első átirat [SBN 1918. okt. 4.] eredeti 1–22a §§ az elkészült második [SBN 1919. febr. 10.] 1–26 §§-ba lett áttöltve. Csak a még hátralevő 22b, 22c, 22d, 22e, 22ea, 22f, 22f₁, 22g, 22h, 22i, 22j és 22k §§ második fogalmazványa nem készült el véglegesen. A további 23–43 §§, melyek filozófiája második, »Az etika alapjai« részét képezték volna, maradtak ránk csak az első fogalmazványban, a hozzájuk fűzött számos későbbi megjegyzéssel együtt.” *Uo.* 15–16.

47 Az objektív értékelés „a feltétlen helyességet, az összes szubjektumokra nézve érvényes teleologikus szükségszerűséget juttatja kifejezésre...” Somló 1910. 13.

48 Azzal az Eubülidészre hajazó igazolással, hogy minden mondat (az „Ez a mondat hamis!” típusú is) előfeltételezi az igazságot, nevezetesen azon mondat igazságát, hogy a tagadott állítás nem igaz.

49 Somló 1911. 17.

50 A metafizikai eredendően a „Mi az, ami bizonyosan van?” kérdésre válaszoló ontológia (pl. vannak a dolgok, vagy vagyok én mint gondolkodó dolog) vagy/és teológia (van Isten). Somló alaptétele: bizonyosan van igazság, márpedig „az igazságértékkel értékelni és megismerni [...] egy és ugyanaz”. Somló 1911. 10.

értelmes élet lehetősége és intézményes kerete; sem pedig az intézményes keretek összeomlását nem érzékelte volna végzetes csapásként, ha megerősítve érezhette volna magát annak tudatában, hogy az nem lehetetleníti el szellemi teljesítményét. A kettő együtt viszont a teljes összeomlást jelenthette számára, ahonnan sem szubjektív, sem objektív szempontból nem vezet út tovább. Márpedig Somló ez utóbbi utat is eltorlaszolta látta.

Bár a Tanácsköztársaság bukását követően az egyetemi tanács elrendelte az 1918. október 31-ét követő kinevezések felülvizsgálatát, Somlónak a kar által már annak idején is támogatott kinevezését a kar fenntartani javasolta. Ugyanakkor „a proletárdiktatúra után tartott első ülésében, 1919. szeptember 27-én kimondta a kar, hogy minden rendelkezésre álló eszközzel biztosítani kell azokat a nagy nemzeti és kulturális érdekeket, amelyeknek szolgálatában a jog- és államtudományi oktatás áll. Szükségesnek tartotta a jogi pályára özőnlés megakadályozását a numerus clausus megvalósításával; nehogy azonban a numerus clausus folytán engedélyezett számot valamely vallásfelekezet, illetőleg nemzetiség vagy faj aránytalan mértékben foglalja el és sajátítsa ki a maga számára, kívánta a kar, hogy a numerus claususon belül a különböző vallásfelekezetekhez, nemzetiséghez illetve fajhoz tartozó hallgatók az ország népességéhez viszonyított számarányban foglalhassanak helyet”.⁵¹

A kar óhaja „meghallgatásra” lelt. A tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról szóló, mindössze 4 §-ból álló 1920. évi XXV. törvény-cikk 1. §-ának érdemi rendelkezése szerint: „A tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra az 1920/21-ik tanév kezdetétől csak oly egyének iratkozhatnak be, kik nemzethűségi s erkölcsi tekintetben feltétlenül megbízhatók és csak oly számban, amennyinek alapos kiképzése biztosítható.” Ezt a 3. § értelmező rendelkezése teszi egyértelművé: „A [beiratkozási] engedély megadásánál a nemzethűség és az erkölcsi megbízhatóság követelményei mellett egyfelől a felvételt kérők szellemi képességeire, másfelől arra is figyelemmel kell lenni, hogy az ország területén lakó egyes népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozó ifjak arányszáma a hallgatók közt lehetőleg elérje az illető népfaj vagy nemzetiség országos arányszámát, de legalább kitegye annak kilenctizedrészét”. A törvényjavaslatot a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1920. július 22-én nyújtotta be; a nemzetgyűlési tárgyalások végén a harmadszori olvasás 1920. szeptember 22-én történt a 108. ülésen; kihirdettetett az Országos Törvénytár 1920. évi szeptember hó 26-án kiadott 17. számában.

Somló, Kolozsvárra utazva, 1920. szeptember 28-án vetett véget életének édesanyja sírja fölött. Nyilvánvalóan erős gesztus. Nincs azonban semmi okunk arra, hogy tettét zsidóságával, a zsidóságra váró sors váteszi megsejtésével magyarázzuk. Naplójában egyetlen utalás sem található akár zsidóságára, akár a zsidó vagy

51 Eckhart 1936. 651.

más származás relevanciájára, akár arra, hogy életében e tény bármiféle vélt vagy valós szerepet játszott volna. Azt sem támasztja alá semmi, hogy tette – akár csak pillanatnyi – elmezavarnak volna tulajdonítható.⁵² Bár kétségtelenül érzékeny lelkiületű volt, talán Freud is talált volna nála valamiféle anyakomplexust (a kor és a Monarchia divatja szerint), azonban betegeskedésre való hajlamával és viszszatérő migrénes fejfásával együtt tiszta, racionális gondolkodását egy pillanatra sem látszott elveszteni.

Ilyen tiszta, racionális számvetés logikus konklúziójának, s – mint mindig – konklúziója tettekre váltásának véljük tettét.⁵³ Annak belátását, hogy minden kapu bezáródott az általa egyedül értelmesnek gondolt élet lehetősége előtt, egyik háborútól, forradalomtól és rendszertől sem remélhető a nyugodt munkálkodás feltételeinek biztosítása. A sír és Kolozsvár és a Területvédő Liga nem valamiféle – szintén nem okadatolható – nagymagyar nacionalizmus kitörése, hanem szimbolikus emlékoszlop állítása a béke és nyugalom utolsó szigete, a budapestivel nem pótolta kolozsvári otthon és alma mater romjain.

Theodor W. Adorno kiáltásával – „Auschwitz után nincs költészet!” – rokoníthatjuk Somló mindenről lemondó gesztusát. Ha elfogadjuk, hogy a „rövid 20. század” 1914-ben kezdődött, s osztjuk a történészek egy részének azon felfogását, hogy a két világháború voltaképpen egyetlen nagy háború némi közbeékelt fegyverszünettel, akkor joggal mondhatjuk, hogy amit Somló átélt, az Auschwitzban kulminált. Ez pedig alapot teremt arra, hogy – a „minden Egész eltörött” Adyjá-hoz hasonló előérzet képességét tulajdonítva Somlónak – parafrázissal éljünk: „Ezek után nincs tudomány!”. Persze ahogy lett költészet, lett tudomány is. De nem Somló számára.

Végül, valószínűleg, a kudarca – a feltétlenhez, a bizonyossághoz, az objektív igazsághoz való áttörés kudarca. „Kétségtelen, hogy Somló nem volt zseni” – rögzíti Funke és Sólyom, ami nyilvánvalóvá válik, amint egybevetjük kortársával, Kelsennel.⁵⁴ Aspirációi azonban ennél is feljebb vezérelték, egészen Kant magasságába, a tiszta és a gyakorlati ész egybefogásával egy „transzcendentális normativizmus” kimunkálásának tervéig. A terv nem valósult meg.

52 Szegő Katalin is idézi azt az 1903 nyarán Szabó Ervinhez intézett bátorító levelét, amely némelyek szerint az öngyilkossági hajlamra utal: „Én évekig bolyongtam ilyen érzésekkel az öngyilkosság közvetlen határán, és évekig nem láttam egyetlen reménysugárt sem, amelynek irányában menekülést remélhettem volna.” Szegő 1976. 425. Nem feledhetjük azonban, hogy ez azokra az évekre utal, amelyekről az 1898-as naplóbejegyzései is képet adnak, s amelyet a kilátástalan álláskeresés, tehát élettervének eleve reménytelensége töltött el.

53 Hasonlóképpen Szegő Katalin: „Úgy tűnik, hogy 1920 őszén elkövetett öngyilkossága életelvéhez való ragaszkodásának következménye is.” Szegő 1976. 421. Ugyancsak a számára elviselhetetlenné vált körülményekkel magyarázza Funke és Sólyom (2013. 91) Somló öngyilkosságát, spekulációként elutasítva minden más magyarázatot.

54 Funke–Sólyom 2013. 14.

Irodalom

- Arisztotelész 1992 [1936]. *Metafizika*. (Ford.: Halasy-Nagy J.) Budapest.
- Descartes, R. 1994. *Elmélkedések az első filozófiáról, amelyekben bizonyítást nyer Isten létezése s a lélek testtől való különbsége*. (Ford.: Boros G.) Budapest.
- Eckhart, F. 1936. *A jog- és államtudományi kar története. 1667–1935*. Budapest.
- Funke, A.–Sólyom P. (ed.) 2013. *Verzweifelt objektiv. Tagebuchnotizen und Briefe des ungarischen Rechtsphilosophen Felix Somló (1873-1920)*. Köln–Weimar–Wien.
- Kant, I. 1995. *A tiszta ész kritikája*. (Ford.: Kis J.) Budapest.
- Kant, I. 1999. *Prolegomena minden leendő metafizikához, amely tudományként léphet majd fel*. (Ford.: John É.–Tengelyi L.) Budapest.
- Kielbasa, J. 2013. What is First? Metaphysicsas Prima Philosophia and Ultima Scientia in the Works of Thomas Aquinas. *Philosophia* 41. 635–648.
- Loss, S.–Szabadfalvi, J.–Szabó, M.–H. Szilágyi, I.–Zódi, Zs. 1995. *Portrévázlatok a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetéből*. Pulszky–Pikler–Somló–Moór–Horváth–Bibó. Miskolc.
- Moór, Gy. 1921. Somló Bódog. *Társadalomtudomány*, 1. 17–40.
- Nagy, E. 1981. Erény és tudomány. *Világosság*, 22. 764–772.
- Somló, B. 1906. *Jogbölcseleti előadásai*. I. köt. Kolozsvár.
- Somló, F. 1909–1910. Maßstäbe zur Bewertung des Rechts. *Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie*, 3. 508–522. Magyarul: 1910. A jog értékmérői. *Huszadik Század* 22. 114.
- Somló, B. 1911.: *Az érték problémája*. Budapest.
- Somló, F. 1917. *Juristische Grundlehre*. Leipzig.
- Somló, F. 1926. *Gedanken zu einer ersten Philosophie*. Berlin–Leipzig.
- Szabó, I. 1955. *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon*. Budapest.
- Szabó, M. 2015. Jogelmélet és jogszociológia. In: Jakab A.–Menyhárd A. (szerk.) *A jog tudománya*. Budapest, 465–466.
- Szegő, K. 1976. Somló Bódog és nemzedéke. *Korunk*, 35. 420–426.
- Szegő, K. (szerk.) 1999. *Somló Bódog: Értékfilozófiai írások*. Kolozsvár–Szeged.
- Szegvári, K. é.n. *Somló Bódog jogbölcseleti munkássága*. jesz.ajk.elte.hu/szegvari20.html
- Windelband, W. 1924. [1883] *Präludien. Aufsätzen und Reden zur Philosophie und ihrer Geschichte*. I. köt. Tübingen. Magyarul: *Prelúdiumok*. (Ford.: Szemere S.) Budapest.